

"Od Boga izabrani narodi"
Predstave o izboru i kolektivno samoodređenje u historiji*

"Drugima u oku"
Stereotipi u bivšoj Jugoslaviji**

Promocija knjiga u izdanju Komisije za historiju jugoistočne Europe fondacije PRO ORIENTE iz Beča, održane 20. 9. 2002. u Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu

Uvodna riječ predsjednika fondacije PRO ORIENTE **dr. Hansa Martea**

Prošle smo sedmice u Beču svečano obilježili 50-godišnji biskupski jubilej kardinala Koeniga. Ovim je povodom stari kardinal slavljen i kao putokazni graditelj mostova, i to, prema unutra, jer mu je uspjelo sagraditi vezu između Katoličke crkve i socijaldemokratije u Austriji, i prema vani, jer se već odavno zalaže za dijalog sa kršćanskim crkvama na Istoku, ali i sa drugim svjetskim religijama. Uprkos svojih 97 godina života, on je htio doći s nama u Sarajevo. Ljekar mu to nije dopustio. Stoga mi je čast da vam prenesem njegove pozdrave i njegov blagoslov, kao i one gospodina Karla Schoenborna, predsjedavajućeg našeg Kuratorijuma.

Bio je to kardinal Koenig, onaj koji je brzo reagirao na historijsko otvaranje Vatikanskog koncila prema ekumenizmu i 1964. godine osnovao Fondaciju PRO ORI-

* *"Gottes auserwählte Völker": Erwählungsvorstellungen und kollektive Selbstfindung in der Geschichte* / Alois Mosser (Hrsg.). Pro Oriente, Schriftenreihe der Kommission für südosteuropäische Geschichte, Band 1 – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien: Lang, 2001.

** *Den Anderen im Blick: Stereotype im ehemaligen Jugoslawien* / Hg.: Andreas Moritsch / Alois Mosser, Pro Oriente, Schriftenreihe der Kommission für südosteuropäische Geschichte, Band 2 – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien: Lang, 2002.

ENTE. Od tada se PRO ORIENTE trudi da kroz mnogobrojne naučne priredbe, uzajamne posjete, mirovne inicijative sa preko 80 višejezičnih publikacija i dijalogom sa pravoslavnom crkvom, učini vidljivim i unaprijedi jedinstvo kršćana u mnogostrukosti njihovih obilježja i tradicija. Ovu mnogostrukost mi smatramo Božijim darom i voljom, i kao takva ona treba da se uvažava i čuva. Pri tome mi uvijek iznova spoznajemo da su vjerski sadržaji mnogo manje ono što kršćane udaljuje jedne od drugih, da su to prije svega politički, historijski, socijalno-kulturni i društveni odnosi i na njima zasnovani stereotipi.

Događaji vezani za raspad bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije potvrđuju ova naša iskustva. Mi smo na to reagirali osnivanjem Komisije za historiju jugoistočne Evrope, u koju smo pozvali duhovne i svjetovne eksperte iz svih dijelova bivše Jugoslavije. Sretni smo što imamo priliku da predstavimo PRO ORIENTE i rad naše Komisije u ovom multikulturnom gradu, ovdje u Sarajevu. Sa terase ove zgrade vidite bogomolje onih religija koje obilježavaju lice Evrope, bogomolje kršćana, muslimana i jevreja. Jevrejska je zajednica u teškim vremenima bila važan ferment, tako je bilo nekad između Bradesa i Trsta, Praga i Temišvara. Bosanski muslimani su most prema islamu. Pravoslavna crkva, koja je na Balkanu većinska, donosi u Evropu svoju staru časnu tradiciju i spiritualnost, kako bi Evropa opet mogla disati sa dva plućna krila, kako to u knjizi "*Drugima u oku*", koju također danas predstavljamo, običava reći Papa Ivan Pavao II.

Kao PRO ORIENTE, mi smo došli u Sarajevo, našim susjedima, da ojačamo duh dijaloga i pomirenja. Ovoj svrsi služi, bez sumnje, i glosar stručnih izraza religijskih zajednica koje su zastupljene u Sarajevu, a koji je izdalo Interreligijsko vijeće Bosne i Hercegovine. Kao Austrijanci, u Sarajevo smo došli našim susjedima iz solidarnosti koja je uslovljena historijskim razlozima, ali nalazi uporište i u nedavnoj prošlosti.

Solidarnost sa vašom zemljom, koja je prošla teške ispite, ono je što je navelo Austrijsku nacionalnu biblioteku, u to vrijeme pod mojim vođstvom, da 1998. godine potpuno razorenom Orijentalnom institutu pokloni 115 listova specijalne karte Bosne i Hercegovine, koja je nastala između 1873. i 1889. godine, u sklopu francisko-jozefinskog zemaljskog prijema. Ova se karta, kako smo informirani, u obnovi pokazala veoma korisnom.

Obnova i pomirenje prioritetisu ovog grada i ove zemlje, pisao je ambasador Jandl prošle sedmice u jednoj austrijskoj dnevnoj novini. Mi se skromno nadamo, da je PRO ORIENTE tome barem malo doprinio.

Alois Mosser:

Prilozi koji su naveli PRO ORIENTE na osnivanje Komisije historičara, a o kojima je govorio gospodin predsjednik Marte, bili su ideja vodilja i naših razmišljanja kada smo se odlučili da temu "Od Boga izabrani narodi" učinimo okvirnim naslovom jedne konferencije i jedne publikacije. Podnaslov knjige – *Predstave o izboru i kolektivno samoodređenje u historiji* – treba da uputi čitaoca na to koju ulogu primarno religijsko-teološki pojam "izbora" igra u životu naroda i država. Sve predstave o načinu izbora, pod kojim god historijskim plaštom da se jave, imaju metafizički korijen i služe tome da zahtjeve i ciljeve ljudskog – individualnog, kao i kolektivnog – stremjenja učvrste u nepromjenljivom i sveltremeno tačnom. Predstave o izboru daruju identitet, one stvaraju zajedništvo koje biva svjesno njihove uloge, njihovog zadatka. Konferencija je već pokazala veliku vrijednost tumačenja, koja leži u znanju o egzistenciji predstava o izboru i njihovoj djelotvornosti u političkom životu naroda. Tako izražena kolektivna svijest objašnjava i takoreći razotkriva prošlost, nudi orijentaciju u sadašnjosti i obećava izvjesnu ali sigurnu budućnost.

Svi autori knjige suočili su se sa ovim religijsko-teološki i antropološko-društveno definiranim poljem napetosti u historijskom okviru. Bilo je prihvatljivo da se na početak postavi "teološka osnova", koja u tri priloga za temu ima osnove aspekta spasa i izbora, sa stanovišta tri biblijske religije, judaizma, kršćanstva i islama, pri čemu do izražaja dolaze i historijske promjene u teološkim pozicijama. Tretiraju se i politički i socijalno-naučni aspekti, i to s ciljem označavanja pozicija i prostora za djelovanje za real-politiku u stvarnosti i budućnosti, za real-politiku u kojoj religijske oznake identiteta ne bivaju potisnute, prepoznaju se u svojoj političkoj dimenziji i ne poriču se, ali isto tako ne bivaju instrumentalizirane i zloupotrijebljene.

Polazeći od duhovno-kulturnog razvoja judaizma, Ferdinand Dexinger govori o "svijesti o izboru kao legitimnom osjećaju vlastite vrijednosti", koji ako bi se ignorirao, to bi upravo danas bila kobna zabluda, a to jasno razdvojiti, predstavlja samoinsceniranje bazirano na navodnoj nadmoći.

Gottfried Vanoni suprotstavlja "biblijsku teoriju" "kršćanskoj praksi" i pledira za "ozbiljno shvatanje historijsko-korporativnog izbora, kroz što bi historija mogla biti tumačena kao "borba za stvarni oblik humanog društva u Vlasti Boga". Religija i crkva pokazuju se kao potencijalni identifikatori modernih društava.

O pitanju "islamskog identiteta", o odnosu islama prema ne-muslimanima, o toleranciji i suživotu u islamskoj državi, ali i o životu muslimana kao manjine u jednoj ne-islamskoj državi zauzeće stav Adel Theodor Khoury, koji će se na koncu pozabaviti problematikom integracije muslimana u Evropu.

Zemaljske studije, koje slijede, pokazuju da se "religijska jezgra" predodžbi o

izboru javlja u svim zamislivim alijansama sa društveno i državno-politički formuliranim ciljevima.

Takozvani "misionarski eksepcionalizam" Sjedinjenih Američkih Država utemeljen je u jednom, kako ga Knud Krakau naziva "doživljaju rođenja" Amerikanca evropskog porijekla kolonijalnog vremena, pri čemu religijske postavke imaju pečat puritansko-kalvinističkog. Saznanje o privrednoj i političkoj dominaciji do danas pothranjuje spasonosno-historijsku interpretaciju američkog puta. Ronald G. Asch u periodu 1560. do 1660. posmatra konfesionalni element kao odlučujuću za nacionalnu svijest Engleske. Borba protestantske Engleske protiv katoličke Španije gledala se kao dio "eshatološke" borbe svjetla i tame.

Posebno izdašnom pokazuje se primjena pojma "političkog mesijanizma" na francusku historiju. Po Wolfgangu Schmale-u tako postaje jasno kako je svijest o tome - biti od Boga izabran narod postala temeljno razumijevanje francuske nacije, koja se kao svijest o poslanstvu usmjeravala prema vani (kolonizacija) i prema unutra (borba protiv protestantizma).

Martin Forster i Valerie Heuberger prate povezanost religijskih temeljnih uvjerenja i državnog razvoja u okviru arapsko-islamskog svijeta uopće i na primjeru muslimana u Bosni i Hercegovini posebno. Prodor zapadnog svijeta u zemlje prednjeg orijenta izazvao je po Forstneru nastanak dva velika pravca mišljenja, jedan "islamski pravac" (religija postaje ideologija) i jedan "nacionalno arapski pravac" (preuzimanje ideje o naciji). Danas se može promatrati jedna suptilna razmjena između religije i politike, koja se može pojasniti pomoću pojmova "politička religija" i "religioniziranje politike".

Od kraja konflikta Istok – Zapad sve snažniji pritisak u pravcu globalizacije imao je, kao protupokret, za posljedicu "kulturno fragmentiranje", koje se primjećuje ne samo kao antizapadno držanje nego i kao pojačana potraga za unutardržavnim identitetom. Tako Heuberger govori o jednom islamu "između Orienta i Okcidenta (zapada) u Bosni i Hercegovini, pri čemu se antizapadnim tendencijama suprotstavlja preko stotinu godina čuvano "okcidentalno kulturno iskustvo" muslimanskog stanovništva.

Uloga pravoslavlja i pravoslavne crkve u društvenoj, političkoj i kulturnoj preobrazbi u istočnoj i jugoistočnoj Evropi predmet je priloga Mirka Đorđevića, Vladimira Fedorova, Ioannisa Petroua i Hans-Dieter Doepmann-a. Njihovi prilozi predstavljaju dokument o dalekosežnosti značaja pravoslavlja za državu i društvo, na čiji identitet i oni stavljaju svoj pečat. Kao čuvar nacionalnog karaktera pravoslavlje je danas, nakon ponovo stečene slobode, pred teškim zadatkom obuhvatnog novoodređenja crkvenih zadataka u jednom pluralistički i demokratski koncipiranom društvu. Mnoge se prepreke moraju prevladati.

Prilozi, kako oni koji uvode u teološki kontekst tako i oni koji se trude oko historijske obrade, potvrđuju kompleksne pojavne oblike religijskog i crkve u prošlosti i sadašnjosti. Aspekt izbora, njegov nastup i njegovo političko instrumentaliziranje igraju važnu ulogu u procesima društvene i državne naobrazbe i diferenciranja. Rezultati, mislim, ne potiču na dalja pitanja.

*“Drugima u oku”
Stereotipi u bivšoj Jugoslaviji*

I u *Svesci 2* pisanih tekstova Komisije za historiju jugoistočne Evrope dati su u osnovi sadržaji, koji su prezentirani u okviru jednog međunarodnog zasjedanja i sada se mogu predstaviti kao zbirka tekstova pod naslovom *“Drugima u oku” - Stereotipi u bivšoj Jugoslaviji*. Ideja i plan ove zbirke sežu čak i prije onih u *Svesci 1*.

U proljeće 1995. godine pokazalo se u razgovorima sa Andreasom Moritsch-em, koji je od 1993. godine djelovao u Klagenfurtu kao ordinarius za historiju istočne i jugoistočne Evrope i kojeg se uspjelo pridobiti za člana Komisije historičara u osnivanju, zajednički interes za vlastite nacionalne slike i slike stranaca, koje su nakon raspada bivše Jugoslavije jače nego ikad svijest ljudi držale zarobljenom. Tražili smo objašnjenja koja bi mogla razjasniti nacionalističke ekscese, koji su se protezali do genocida, i njihovo ideološko okruženje. Konačno u julu 1996. godine zajednički priređenom zasjedanju dali smo naziv “Nacionalni stereotipi u bivšoj Jugoslaviji”. Kada je početkom 2001. godine, nakon prevladavanja najrazličitijih suprotnosti, moglo da počne štampanje priloga u jednoj zbirci, završne je radove zasjenila iznenadna smrt Andreasa Moritsch-a. Sada je ova zbirka posvećena njemu, u prijateljskom sjećanju i u poštovanju njegovog neprekidnog strasnog truda da da doprinos bezgraničnom razumijevanju ljudi.

Pogled na historijski izrasle, često dugoživuće stereotipne uzajamne predodžbe državotvornih naroda pokazuje stvarno zablude nacionalnih ideologija. Mi danas, međutim, vidimo i znakove rastuće spremnosti da se prevlada duhovno sužavanje nacionalnog kulta.

Naravno, sposobnost za transnacionalnost ne drži korak sa voljom za tim. Premalo je znanje o drugima i prestereotipne su predodžbe jednih o drugima, kao da se pripadnici različitih nacija mogu sresti u bezuvjetnom uzajamnom prihvaćanju. Mnogo naslijeđenih ruševina svijesti, u mnogome nagomilanih historijskim pisanjem i iz generacije u generaciju stereotipno nasljeđivani remete put ka neopterećenom suživotu. A latentni kolektivni potencijal agresivnosti još uvijek se može aktivirati preko nacionalnih heterostereotipa.

Zasjedanje bi trebalo, prema namjeri izdavača, da vodi samosvijesti upravo i historičara. Historičari, sociolozi, jezičari i političari iz zemalja nasljednica bivše Jugoslavije, iz Austrije i drugih zemalja srednje i istočne Evrope sakupili su se da istraže kako je nacionalizam, koji je eskalirao u rat i borbu za moć, u bivšoj Jugoslaviji našao hranu u nacionalnim stereotipama. Nastojanje da se pri tome da riječ svim bivšim jugoslovenskim nacijama i nacionalnostima, ostalo je, nažalost, bezuspješno. Koliko god da je iscjepkana ukupno predočena slika, knjiga može potaknuti na kritičko razmišljanje o nacionalnim stereotipima, njihovim razlozima i načinu djelovanja. Iz kruga autora, kojima treba zahvaliti za nastanak ove knjige, obratiće nam se gospođa mr. dr. Tina Bahovec, dugogodišnja saradnica i, usudujem se reći, "desna ruka" Prof. Moritsch-a na Univerzitetu u Klagenfurtu.

Iskoristio bih priliku da gospođi dr. Bahovec izrazim zahvalnost ne samo za njen doprinos nego i za znalačku redakcijsku obradu teksta velikog dijela zbirke.

Tina Bahovec:

Slavska historija je stoljeće trajnih patnji slavenskog puka, tlačenog od strane bezobzirnih susjednih naroda, ugnjetavanog od strane njemačkih vladara, a u vrijeme ratova sa Turcima ubijenog od strane krvožednih gnusnih Osmanlija; austrijski Nijemci su nadmeni, pohlepni za vlašću, agresivni, ekspanzivni i ignorantni prema svim Slavenima; Austro-Ugarska monarhija je omražena mačeha slavenskog naroda; slavenski nacionalni karakter je, prema vlastitoj definiciji, kultiviran, miroljubiv, gostoljubiv, marljiv i pošten, a u njemačkim očima Slaveni su barbari bez vlastitog jezika i književnosti – ovako su glasili neki od nacionalnih stereotipa koji su se između dva rata često mogli naći u slavenskim novinama svih političkih pravaca.

Zašto? U "nacionalnom razdoblju" 19. i 20. stoljeća su pojednostavljene i generalizirajuće, dakle stereotipne predodžbe o narodima i nacijama suštinski dio nacionalnih historijskih slika i ideologija, koje se putem porodice i škole, masovnih medija, umjetnosti, a i nauke, šire i učvršćavaju. Nacionalni stereotipi se vežu, prije svega, na navodne objektivne etničke kriterije, jezik, religiju, kulturu, zajedničko porijeklo i historiju. Oni treba da unutar vlastite nacije imaju jednu integrirajuću funkciju, funkciju koja jača osjećaj zajedništva i nacionalni identitet, dok prema drugim narodima treba da budu faktor ograničavanja i razgraničenja.

Otuda i težnja ka crno-bijelom oslikavanju – autostereotipi, slike vlastitog naroda pune su pripisivanja pozitivnih osobina, dok heterostereotipi kod stranog naroda jedva da pronalaze dobra obilježja. Nacionalni stereotipi, dakle, ne samo da utvrđuju posebnosti naroda nego ih kvalificiraju – a iz navodnog "biti drugačiji", odnosno

“biti bolji”, definiraju se i nacionalni zadaci, od “borbe protiv nevjernika” do “rasne vladavine”.

Zapravo su stereotipi sa socijalno-psihološkog stanovišta nezaobilazni u ljudskom procesu spoznavanja – oni služe pojednostavljenju i sistematiziranju mnogobrojnih, često kompleksnih informacija, koje svaki čovjek, svakodnevno, prima u svojoj okolini. Naročito u okolnostima društvenih lomova i kriznih situacija ljudi pojačano traže uporište i usmjerenja stereotipa. Stereotipi, međutim, nisu neutralni, već su povezani sa procjenama vrijednosti i emocionalnim nabojem i stoga su nosiocu društvenih fobija i simpatija. Pošto se pojedincu prenose u procesu socijaliziranja, oni su relativno otporni na lična iskustva i stoga žilavo opstaju. Stereotipii, osim toga, izražavaju društvena razumijevanja uloga i očekivanja, koji opet povlače za sobom određene stavove.

Iz stereotipa može proizaći velika opasnost ako se oni politički instrumentaliziraju u svrhu propagande i manipulacije, kako bi se emocionalno djelovalo na mase da bi ih se mobiliziralo i obavezalo na zajedničku akciju. Stereotipi su sastavni dio političkih ideologija i praksi, i što je jedan sistem totalitarniji, utoliko intenzivnije on radi sa pojednostavljenjima u vrednovanju. Naročito negativni heterostereotipi, pretočeni u fine poetske slike, koriste se za žigosanje cijelih naroda, za psihološku pripremu za rat, za vođenje rata, za pravdanje najnečovječnijih djela.

Šta može i treba prevladavanju stereotipa da doprinese nauka – kao historičarka, ja tu najprije mislim na povjesnu znanost? Historijsko istraživanje je dugo podržavalo nastanak i pripremu nacionalnih stereotipa. Emocionalno nabijene nacionalne historijske slike, usmjerene prema identifikiranju, imale su i imaju uticaj na razumijevanje sadašnjosti. Historičarke i historičari stoga moraju kritički istražiti stereotipe, i to što je moguće transnacionalnije i interdisciplinarnije, i preispitati ih kao vremenom uslovljen fenomen “nacionalnog razdoblja”.

Njihova saznanja moraju naći svoje mjesto, prije svega, u nastavi historije u školama kako mladost ne bi rasla sa neprijateljskim slikama u glavama. Historija onda više neće biti veličanje vlastite nacije, nego će služiti uzajamnom upoznavanju naroda – i ja se nadam, da će i predstavljanje knjige moći doprinijeti tome. ■